

2. Варенова Т.В. Коррекционная педагогика: учебно-методический комплекс для студентов специальности "Социальная работа". – Мн.: ГИУСТБГУ, 2007. С. 38–64
3. Інноваційні педагогічні технології: підручник / І.М. Дичківська. – 2-ге вид., доповн. – К.: Академвидав, 2012. – 352 с. – (Серія "Альма-матер").
4. Педагогічні технології: навчальний посібник / М.М. Чепіль, Н.З. Дудник. – К.: Академвидав, 2012. – 224 с. – (Серія "Альма-матер").

УДК: 376 – 056. 36

МОВЛЕННЄВА КОМПЕТЕНЦІЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА ОПАНУВАННЯ ГРАМОТИ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИМИ ДІТЬМИ

Кузьмінська Є.О.

У статті розкривається важливість мовленнєвої компетенції як однієї із передумов опанування грамоти, що передбачені Базовим компонентом дошкільної освіти і Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти. Розглядаються поняття «мовлення», «компетенція», «мовленнєва компетенція», проаналізована психолого - педагогічна і спеціальна література, що розкриває проблему опанування грамоти дітьми на основі сформованої мовленнєвої діяльності.

Ключові слова: мовлення, компетенція, мовленнєва компетенція, опанування грамоти.

Речевая компетенция как предпосылка овладения грамотой умственно отсталыми детьми

В статье раскрывается важность речевой компетенции как одной из предпосылок овладения грамотой, которые предусмотрены Базовым компонентом дошкольного образования и Государственным стандартом базового и полного общего среднего образования. Рассматриваются понятие "речь", "компетенция", "речевая компетенция", проанализирована психолого - педагогическая и специальная литература, которая раскрывает проблему овладения грамотой детьми на основе сформированной речевой деятельности.

Ключевые слова: речь, компетенция, речевая компетенция, овладение грамоты.

Speech competence as pre-condition of capture a deed mentally by backward children

In the article importance of speech competence opens up as one of pre-conditions captures that is envisaged by the Base component of preschool education and State standard of base and complete universal middle education a deed. Discusses the concept of "speech", "competence", "verbal competence", analyzed psychological - pedagogical and special literature, which reveals the problem of acquisition of literacy children formed on the basis of speech activity.

Keywords: speech, competence, speech competence, mastery of literacy.

На сучасному етапі проблема формування мовленнєвої компетенції як передумови опанування грамоти розумово відсталими дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку виступає в ролі надзвичайно значущої проблеми теорії і практики корекційної педагогіки. Її актуальність окреслена, перш за все, тісним взаємозв'язком процесу розвитку мовлення і пізнавальної діяльності.

Набуття різних видів компетенцій дитиною, здійснюються у різних видах діяльності (ігрова, рухова, предметна, образотворча, музична, театральна, літературна, сенсорно - пізнавальна і математична, мовленнєва тощо), які передбачені у Базовому компоненті дошкільної освіти і Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти.

Серед визначених у цих документах основних ліній розвитку, освітня лінія «Мовлення дитини» набуває особливого значення. Підтвердженням цього слугують теорії мовленнєвої діяльності П. Я. Гальперіна, О. О. Леонтєва, О. М. Леонтєва, О. Р. Лурія, в яких мовлення виступає засобом спілкування і відображення дійсності у свідомості людини, і особливим видом інтелектуальної, мовленнєвої діяльності [5; 6].

Як стверджує О. О. Леонтєв, мовлення - це сукупність мовленнєвих дій, які мають власну мету діяльності. На його думку, в основі мовленнєвих дій лежать мовленнєві операції: мовленнєві операції – мовленнєві дії; мовленнєві дії – мовлення [5].

У дослідженнях психологів, педагогів і лінгвістів розглядається проблема розвитку мовлення дітей у процесі навчання рідної мови, психологічні особливості, шляхи, методи, прийоми, способи роботи з розвитку мовлення дітей дошкільного та шкільного віку, зокрема у процесі навчання грамоти (О. М. Біляєв, А. М. Богуш, М. С. Вашуленко, Л. С. Виготський, О. О. Ворзацька, П. Я. Гальперін, В. Г. Горецький, В. В. Давидов, Д. Б. Ельконін, М. І. Жинкін, Д. І. Ізарєнков, Л. О. Калмикова, А. П. Каніщенко, О. О. Леонтєв, О. М. Лонтєв, О. Р. Лурія М. Р., Львов, Л. К. Назарова, М. І. Пентелюк, Т. Г. Рамзаєва, С. П. Рєдозубов, С. Л. Рубінштейн, О. Я. Савченко, Н. М. Светловська, А. Г. Спіркін, Л. В. Щерба та інші)

У тлумачному словнику С. І. Ожегова компетенція визначається як «коло питань, в яких хто - небудь добре обізнаний; коло чийось повноважень, прав». У тлумачному словнику сучасної російської мови під компетенцією розуміють «коло питань, явищ, в яких дана особа авторитетна, має досвід, знання; коло повноважень, галузь належних для виконання ким-

небудь питань, явищ». У Новому тлумачному словнику української мови слово «компетенція» трактується як «добра обізнаність із чим-небудь; коло повноважень якої-небудь організації, установи, особи» [8, с. 289; 13, с. 358; 7, с.874].

Відповідно до Базового компоненту дошкільної освіти А. М. Богуш наголошує, що *компетентність* – це сформована інтегрована особистісна якість людини, яка набувається у процесі навчання і охоплює не тільки знання, вміння і навички, а й набутий життєвий досвід, сформовані особистісні цінності, власне ставлення до соціального й природного довкілля, яка цілісно реалізується в конкретній ситуації. *Компетенція* – це соціально закріплений результат освіти, наперед задана норма до освітньої підготовки дитини, необхідної для її якісної продуктивної діяльності в певній освітній, змістовій чи предметній галузі [1].

М. І. Пентелюк визначає мовленнєву компетенцію як комплексне поняття, що охоплює систему мовленнєвих умінь (уміння вести діалог, сприймати, відтворювати і створювати усні та письмові монологічні і діалогічні висловлювання різних видів тощо), які необхідні учням для спілкування у різних ситуаціях. Він наголошує, що мовленнєва компетенція включає вміння користуватися мовленням, багатством її засобів виразності в залежності від мети висловлювання та сфери суспільного життя [9].

Мовленнєва компетенція, як зазначає А. М. Богуш, забезпечує вміння дитини підтримувати мовленнєву взаємодію з іншими, вибудовувати логіку висловлювань, забезпечувати мовленнєве взаєморозуміння з дорослими та однолітками, формувати комунікативні здібності, мовленнєве самовираження, розвивати соціальне мовлення (вміння презентувати себе оточуючим, виражати особисту позицію по відношенню до інших тощо). Вона наголошує, що мовленнєва компетенція передбачає сформованість фонетичної, лексичної, граматичної, діалогічної та монологічної компетентностей.

Дослідниця констатує, що формування мовлення дітей дошкільного віку

складається з різних структурних компонентів. До них належать: мовленнєва компетенція як одна з ключових базисних характеристик особистості; мовленнєвий розвиток, тобто формування певних мовленнєвих умінь і навичок, що забезпечують функціонування мовлення; навчання мови, пов'язане з певним обсягом елементарних знань про мову й мовлення, що формуються на основі розвитку мовного чуття й водночас зумовлюють цей розвиток; мовленнєве виховання, метою якого є виховання мовленнєвої культури особистості [1].

Згідно Базового компоненту дошкільної освіти, освітня лінія «Мовлення дитини» передбачає засвоєння дитиною культури мовлення та спілкування, елементарних правил користування мовленням у різних життєвих ситуаціях. Оволодіння мовленням як засобом пізнання і способом специфічно людського спілкування є найвагомішим досягненням дошкільного дитинства.

Мовленнєвий компонент складається із основних змістових ліній, а саме: мовленнєвої, мовної, соціокультурної і діяльнісної.

Вагомою частиною змісту освітньої лінії є мовленнєва компетенція, що включає: інтегроване вміння адекватно і доречно спілкуватись рідною мовою в різних життєвих ситуаціях, розповідати, пояснювати, розмірковувати, оцінювати, використовувати як мовні, так і позамовні та інтонаційні засоби виразності, форми ввічливості; спостерігати за своїм мовленням і мовленням інших, виправляти помилки, дотримуючись загальної культури мовлення, прагнення творчо самореалізуватися.

Можливість органічно поєднувати процес опанування грамоти дітьми з розвитком їхньої мовленнєвої діяльності, як зазначає М. С. Вашуленко, забезпечує активне і цілеспрямоване включення у процес навчання грамоти усіх видів мовленнєвої діяльності. Автор наголошує, що мовленнєвий розвиток дитини є досить широким поняттям, яке охоплює рівень сформованості звуковимови, її відповідності загальноприйнятим

орфоепічним нормам української мови, оволодіння певним обсягом словникового запасу та граматичною організацією мовлення [2].

Вся робота з рідної мови, у тому числі навчання грамоти, на думку С. П. Редозубова, повинна проходити у зв'язку із розвитком мислення і мовлення дітей. При цьому, навички читання і письма повинні слугувати як засіб підвищення культури мовлення дітей [12].

Для того, щоб діти шестирічного віку успішно оволоділи грамотою, як акцентує Л. К. Назарова, вони повинні навчитися свідомо й активно аналізувати звукову форму слова живого мовлення.

У своїх дослідженнях М. Р. Львов, Т. Г. Рамзаєва, Н. М. Светловська зазначають, що оволодіння уміннями в галузі мови є необхідною умовою і засобом навчальної праці учнів, без оволодіння яких не можлива повноцінна участь людини у житті сучасного суспільства [11].

Дослідники Л. А. Венгер, Д. Б. Ельконіна, Ф. О. Сохіна стверджують, що діти старшого дошкільного віку набувають необхідних умінь усвідомленого сприймання на основі аналізу елементів мовленнєвої діяльності, на думку.

Провідну роль у процесі мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку, як наголошує А. М. Леушина, відіграє формування зв'язного мовлення. Вона зазначає, що перехід до контекстного зв'язного мовлення перебуває у тісному зв'язку з оволодінням словниковим складом і граматичною будовою мовлення.

Однією з найважливіших умов виховання мислення і успішного навчання дітей Б. Г. Ананьєва і А. І. Сорокіна виділяють проведення систематичної роботи зі збагачення словникового запасу, що в подальшому впливатиме на достатній рівень розвитку зв'язного мовлення.

На думку Л. С. Виготського, Л. С. Вавіної, М. Ф. Гнєздилова, Г. М. Дульнева, І. Г. Єременка, Л. В. Занкова, Н. П. Кравець, О. Р. Лурія, Р. І. Лалаєвої, М. С. Певзнер, В. Г. Петрової, Г. С. Піонтківської, С. Я. Рубінштейн, В. М. Синьова, Є. Ф. Соботович, Т. К. Ульянової Ж. І. Шиф та

інших, мовлення відіграє велику роль у психічному розвитку розумово відсталих дітей, у розвитку мислення і психічної діяльності. Включення мовлення у пізнавальну діяльність учнів перебудовує їх психічні процеси. Такі мисленнєві операції, як аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, абстрагування розвиваються і удосконалюються по мірі оволодіння мовленням [3; 4; 10].

Дослідники зазначають (О. Р. Лурія, М. С. Певзнер, С. Я. Рубінштейн), що особливостями вищої нервової діяльності розумово відсталих дітей є слабкість функцій кори головного мозку, слабкість процесів активного внутрішнього гальмування, інертність нервових процесів. Важливою особливістю цієї категорії дітей є порушення взаємодії першої і другої сигнальних систем, що пояснюється недорозвиненням другої сигнальної системи.

У розумово відсталих дітей, на думку О. Р. Лурія, В. І. Лубовського, знижена регулююча функція мовлення, яка в нормі рано починає відігравати важливу роль у поведінці дитини та формуванні мовленнєвої діяльності.

Порушення мовлення у розумово відсталих учнів, як зазначає Р. І. Лалаєва, характеризується складністю патогенезу і симптоматики. Дефекти мовлення в них обумовлені, перш за все, недорозвиненням пізнавальної діяльності, а також вони можуть бути пов'язані і з іншими факторами (зниження слуху, порушення мовленнєвої моторики, аномалії будови артикуляційного апарату та інші). Важливим для мовленнєвого розвитку є потреба в мовленнєвому спілкуванні. Автор зазначає, що у розумово відсталих учнів відмічається різко знижена потреба у спілкуванні, що призводить до обмеженості у мовленнєвих контактах і гальмує процес розвитку мовлення.

Труднощі, які виникають у процесі формування мовленнєвих узагальнень, на думку Р. І. Лалаєвої, пов'язані з загальним недорозвиненням аналітико - синтетичної діяльності у дітей цієї категорії. Мовленнєві порушення розумово відсталих учнів носять системний характер, тобто

страждає мовлення як цілісна функціональна система, а також порушуються всі компоненти мовлення: фонетико-фонематичний бік, лексична та граматична будова, спостерігається несформованість як імпресивного, так і експресивного мовлення [4].

Темп формування мовлення у розумово відсталих учнів, як обґрунтовує В. Г. Петрова, уповільнений, а мовленнєва активність знижена, що є основною причиною недостатнього розвитку мовленнєвої діяльності даної категорії дітей. Ускладнюють мовленнєвий розвиток, на її думку, знижена мотивація до діяльності, порушення вольової сфери, нестійкість уваги, бідний словниковий запас розумово відсталих дітей, що суттєво характеризує особливості їх пізнавальної діяльності. Бідність словникового запасу обумовлена обмеженістю соціальних і вербальних контактів, а також, недостатньою сформованістю інтересів, вербальної пам'яті, умінь співвідносити слово з відповідним предметом.

Дефекти звуковимови автор пов'язує не лише з недостатністю функціонування артикуляційного апарату, а й з порушеннями операцій звукового аналізу і синтезу. Це гальмує засвоєння словника та граматичної будови мовлення і призводить до труднощів в оволодінні грамоти [10].

Знижена потреба у мовленнєвому спілкуванні у розумово відсталих дітей, як визначають М. Ф. Гнєзділов, В. Г. Петрова та інші, пов'язана з порушенням всіх сторін мовлення: фонетичної, лексичної, граматичної, а також труднощами у звукобуквенному аналізі та синтезі, сприйманні і розумінні мовлення, що призводить до труднощів у оволодінні читанням і письмом [3; 10].

У працях А. К. Аксьонової, В. В. Воронкової, М. Ф. Гнєзділова, А. І. Липкіна, Р. І. Лалаєвої, В. Г. Петрової, Т. К. Ульянової, М. П. Феофанова та інших зазначається, що у розумово відсталих учнів виявляються несформованими усі етапи мовленнєвої діяльності. Присутня слабкість мотивації, знижена потреба у мовленнєвому спілкуванні. Внаслідок цілого ряду причин порушується етап реалізації мовленнєвої програми і контролю

за мовленням, співставлення отриманого результату з попереднім задумом, його відповідність мотиву і мети комунікативної діяльності.

Важливою специфікою мовленнєвого розвитку розумово відсталих дітей, як вважають Т. О. Власова, Г. М. Дульнєв, Л. В. Занков, О. Р. Лурія, М. С. Певзнер, В. Г. Петрова та інші, виступає порушення рівнів породження мовленнєвого висловлювання: смислового, мовленнєвого, сенсомоторного. При цьому, найбільш недорозвиненими є смисловий і мовленнєвий, які потребують сформованості операцій аналізу, синтезу, абстрагування, узагальнення і порівняння.

На особливостях вживання поширених і складних речень акцентує увагу Є. Ф. Соботович. Розумово відсталим дітям важко усвідомити граматичні звороти, в яких є порівняння, просторові та часові відношення, причинно - наслідкові зв'язки, аналогії. Важко сприймаються поширені фрази, складносурядні та складнопідрядні речення. Недоступними для їхнього розуміння є метафори і прислів'я, які вони розуміють буквально.

Негативний вплив на особистісний розвиток розумово відсталих дітей мають недоліки вимови, що підтверджується у дослідженнях В. Г. Петрової. Автор звертає увагу на мовленнєву замкнутість, нерішучість, надмірну сором'язливість та невпевненість у знаннях.

Таким чином, аналіз психолого-педагогічної та спеціальної літератури свідчить про те, що різні аспекти мовленнєвої компетенції розумово відсталих дітей були предметом наукового інтересу багатьох дослідників. Зокрема, це стосується таких важливих специфічних особливостей мовленнєвої діяльності як: не сформованість усіх його етапів, зниження потреби у мовленнєвому спілкуванні, порушення усіх рівнів породження різних рівнів мовленнєвого висловлювання, зниження мовленнєвої активності тощо. Зазначене дає підставу стверджувати, що мовленнєва компетенція є важливою передумовою опанування грамоти розумово відсталими дітьми та потребує ґрунтовного наукового вивчення.

Література:

1. Богуш А. М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А. М. Богуш. – 4-е вид., доопр. і доп. – Х. : «Ранок», 2013. – 192 с.
2. Вашуленко М. С. Навчання грамоти в першому класі чотирирічної початкової школи : посібник для вчителів / М.С. Вашуленко. – К. : Рад. шк., 1986. – 166с.
3. Гнездилов М.Ф. Методика русского языка во вспомогательной школе / М. Ф. Гнездилов. – М.: Просвещение, 1965. – 272с.
4. Лалаева Р. А. Нарушение устной речи и система ее коррекции умственно отсталых школьников : учебное пособие к спецкурсу / Р. И. Лалаева. – Л. : ЛГПИ, 1988. – 70с.
5. Леонтьев А. А. Психология общения / А. А.Леонтьев – 2-е вид. – М. : Смысл, 1997. – 365 с.
6. Лурия А. Р. Высшие корковые функции человека и их нарушение при локальных поражениях мезга / А. Р. Лурия. - М. : узд - во Московского ин -та, 1975. – 374 с.
7. Новий тлумачний словник української мови(у трьох томах). том 1, А – К / Укладачі: В.В. Яременко, О.М. Сліпущко. – Київ, Вид-во “АКОНІТ”, 2006. – 926 с.
8. Ожегов С.И. Словаъ русского языка: 70000 слов / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – 23-е изд., испр. – М.: Русский язык, 1990. – 917 с. (с. 289, с.289)
9. Пентелюк М. І. Концептуальні засади мовної освіти як засобу інтелектуального й духовного розвитку особистості / М. І. Пентелюк // Зб. наук. праць пед. наук. – Херсон, 1998. – С. 14 – 18.
10. Петрова В.Г. Обучение учащихся 1-4 классов вспомогательной школы / В. Г. Петрова. - М. : Просвещение, 1983. – 478 с.
11. Рамзаева Т. Г., Львов М. Р. Методика обучения русскому языку в начальных классах : учеб. пособие для студентов пед. ин - тов по спец. № 2121 «Педагогика и методика нач. обучения» / Т. Г. Рамзаева, М. Р. Львов. - М. : Просвещение, 1979. — 431 с.
12. Редозубов С. П. Обучение грамоте / С. П. Редозубов. – М. : Учпедгиз, 1952. – 52 с.
13. Ушаков Д.Н. Толковый словарь современного русского языка / Под ред. Татьянченко Н.Ф. М.: Альта-Пресс, 2005. – 1216 с.

УДК 159.922.76-056.34:616.896

Рецензент:
Скрипник Т.В.,
зав. лабораторії корекції розвитку дітей з аутизмом
Інституту спеціальної педагогіки НАПН України,
доктор психологічних наук

ВИКОРИСТАННЯ ДОПОМІЖНОЇ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ПРИ НАВЧАННІ ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ АУТИЧНОГО СПЕКТРА

Куценко Т. О.

Стаття присвячена такій мало дослідженій в Україні проблемі, як застосування альтернативних способів комунікації для розвитку навичок соціальної взаємодії у дітей з розладами аутичного спектра. Зазначено особливості комунікативно-мовленнєвих проявів дітей з аутизмом. В статті автор подає огляд систем допоміжної альтернативної комунікації, які розроблено зарубіжними авторами, та приводить їх сильні і слабкі сторони. Розглядається можливість і доцільність застосування систем допоміжної альтернативної комунікації та ТЕАССН підходу в корекційному навчанні зазначеної групи дітей.